

VÝROBNÍ ZEMĚDĚLSKÉ DRUŽSTEVNICTVÍ

Problematicke výrobního zemědělského družstevnictví, jehož mnohostranný rozvoj s bohatými modifikacemi forem v socialistických, kapitalistických i rozvojových zemích dal vznik celé řadě ekonomických, sociologických i politických otázek se závažnými důsledky pro marxistickou ekonomickou a sociologickou teorii i praxi, nebylo v ČSSR dosud věnováno v publicistické praxi takové místo, které její aktuálnost a závažnost vyžaduje.

Autorský kolektiv monotematického čísla se snaží podat čtenářům našeho časopisu charakteristiku forem, postavení i perspektiv výrobních zemědělských družstev v soudobých podmínkách, vycházející z marxisticko-leninských pozic a to v různých sociálně ekonomických společenských systémech.

Největší pozornost je věnována analýze forem výrobních zemědělských družstev, která se vyvinula v procesu socialistické přestavby rolnické malovýroby tvůrčím uplatněním Leninova družstevního plánu v konkrétních historicky podmíněných politických a společensko-ekonomických podmínkách jednotlivých socialistických zemí.

Snažíme se také o zobecnění charakteristických shodných rysů socialistických zemědělských výrobních družstev a na tomto základě o stanovení jejich základních vývojových typů.

Vzhledem k tomu, že dosavadní vývoj polského zemědělství ukázal, že i ve specifických poměrech PLR je nejvýhodnější formou socialistické rekonstrukce malovýrobní agrární struktury uplatnění Leninova družstevního plánu, zařazujeme do monotematického čísla příspěvek polských autorů doc. dr. Janiny Czyszkowské-Dabrowské a dr. Zygmunta Smoleńskiego, kteří podávají autentický obraz dosavadního vývoje i dalších perspektiv různých forem zemědělských výrobních družstev v nové koncepci polské agrární politiky.

Analýzou výrobních zemědělských družstev ve vyspělých kapitalistických zemích chápeme nejen jako pokud možno vyčerpávající informativní charakteristiku soudobých forem výrobního sdružování rolníků ve vyspělých kapitalistických zemích, ale i jako vědeckou argumentaci proti teoriím československých revizionistů v agrární a rolnické otázce z let 1968 — 1969.

Soudobý vývoj zemědělství ve vyspělých kapitalistických zemích přináší konkrétní praktické důkazy o tom, že soukromá zemědělská malovýroba i typu rodinných farem, kterou přímo nebo nepřímo doporučovali i pro naše podmínky, se rozpadá, stala se anachronismem moderního zemědělství v podmínkách vědeckotechnické revoluce, je ve stále větším měřítku a rychlejším tempem vytlačována racionalizovanou kapitalistickou zemědělskou velkovýrobou a sama hledá východisko v různých formách výrobního sdružování, z nichž mnohé jsou kapitalistickou modifikací socialistických zemědělských výrobních družstev.

Z technických důvodů bylo bohužel možno zařadit do monotéchnického čísla pouze větší část plánovaného rozsahu studie. Do příštího čísla našeho časopisu bychom proto rádi zařadili ještě dvě důležité kapitoly pojednávající o výrobních zemědělských družstvech v rozvojových zemích a o úloze a perspektivách socialistických zemědělských výrobních družstev v podmínkách rozvíjející se kooperace a integrace.

Doc. ing. Ludvík Špírk, CSc., vědecký redaktor monotematického čísla

TEORETICKÁ VÝCHODISKA ZAKLÁDÁNÍ A ROZVOJE ZEMĚDĚLSKÝCH VÝROBNÍCH DRUŽSTEV

L. ŠPIRK

Idea využít výrobní družstevnictví k přeměnám kapitalistické společenské struktury je velmi stará. Pochází z přelomu 18. a 19. stol. a je spojena především se jmény utopických socialistů: Charles Fournier (1772 — 1835), Robert Owen (1771 — 1858) a Wiliam King (1786 — 1865). Vycházejíce z kritiky rozvíjející se kapitalistické společnosti snili tito utopisté o postupném, pozvolném vybudování nové, spravedlivé, socialistické společnosti, která by zajistila nejen hmotné bohatství všem, ale i všestranný rozvoj lidských vloh a schopností.

Charles Fourier pokládal za základní buňku této nové společnosti „falanгу“, ekonomickou jednotku se společným vlastnictvím, společně organizovanou práci na zemědělských statcích i v průmyslových podnicích a v řemeslech. Tak může být podle Fouriera odstraněn úzký profesionalismus, práce bude mnohotvárná a proto neobyčejně přitažlivá, poskytující sama vnitřní uspokojení. Důsledkem toho bude rychlý růst materiálního bohatství společnosti, na kterém by se podíleli: „kapitalista 4/12, práce 5/12 a nadání 3/12“.

Wiliam King doporučoval zakládání „družstevních společností“, které by rozvíjely maloobchod, zakládaly své vlastní podniky, jejichž produkce by pokryla plný sortiment prodáváného zboží. King odmítal třídní boj a své družstevní společnosti chápal jako politickou protiváhu rozvíjejícímu se odborovému hnutí.

Robert Owen dospěl od kritiky existující kapitalistické společnosti postupně k názoru, že je nutno vytvořit společnost novou, která bude založena na společenství majetku a práce, na spojení fyzické a duševní práce a na všestranném rozvoji rovnoprávných osobností. Tuto novou společnost nazval socialistickou a představoval si ji jako federaci samosprávných společenstev, z nichž každé by mělo od tří set do dvou tisíc členů. Své představy se pokusil realizovat v životě zakládáním „komunistických obcí“, nejdříve New Harmony v USA (1825-1829) a později založil ještě znovu pracovní komunu, „Harmony Hall“ v Anglii v letech 1839—1845, ale oba pokusy skončily neúspěšně se značnou ztrátou. Owen odmítal podobně jako druzí utopičtí socialisté sociální revoluci a své naděje vkládal do buržoazních vlád, které by měly přetvoření společnosti všemožně podporovat, ba dokonce býti jeho hlavní silou.

Všichni tito humanisté poctivě věřili v možnost pokojného nahrazení kapitalismu socialismem pomocí zakládání různých společenstev, zejména výrobních družstev. Své myšlenky se pokusili uvést v život a ztroskotali.

Vladimír Iljič Lenin, ve své světoznámé stati O družstevnictví a pokusech utopických socialistů řekl:

„Co je fantastického v plánech starých družstevníků počínaje Robertem Owenem? To že snili o socialistickém přetvoření soudobé společnosti pokojnou cestou a nepřihlíželi k takové základní otázce, jako je otázka třídního boje, dobytí politické moci dělnickou třídou, svržení panství třídy vykořisťovatelů.“*)

Druhá etapa vývoje názorů a teorií o pokojné rekonstrukci kapitalistické společnosti v socialistickou, cestou budování výrobních družstev je spojena se jmény Benjamin Buchez (1796—1865) — propagoval „státně výrobní družstevnictví“, Louis Blanc (1811—1882) — doporučoval zřizování „státních dílen“, které byly formou výrobních družstev, a Ferdinand Lassalle (1825—1864), který byl duchovním otcem hnutí „výrobních asociací“ v Německu.

*) Lenin: Vybrané spisy II, vyd. SNPL 1955, str. 778

Jejich názory a praktické pokusy jsou základem teorie „družstevního socialismu“, kterou na přelomu 19. a 20. stol. rozpracoval v komplexní konstrukci, v systém, známý též pod názvem „nimenská škola“, Charles Gide (1874 až 1932). Nimenská škola vytyčuje tři etapy cesty od kapitalismu k „družstevnímu socialismu“.

V první etapě je nutno zakládat spotřební družstva, zřizovat velké obchodní domy, rozvíjet velkoobchod a shromažďovat kapitál.

Ve druhé etapě budovat z tohoto kapitálu družstevní výrobu nejširšího sortimentu průmyslového zboží.

Ve třetí etapě zbývá pak nakoupit půdu, velkostatky a samostatně vyrábět všechny potřebné potraviny.

Tak si, schematicky vyjádřeno, představují družstevní socialisté pokojnou cestu od kapitalismu k socialismu rozvojem družstev. Bez ohledu na rostoucí sílu monopolů, bez ohledu na politické panství buržoazie, ba dokonce, jak tvrdí mnozí z nich, ve spolupráci a za předpokládané podpory buržoazního státu, chtějí vybudovat novou, socialistickou společnost.

Všem těmto propagátorům výrobního družstevnictví je společný, na rozdíl od utopistických socialistů, ten základní rys, že ve skutečnosti pevně stáli a jejich soudobí restaurátoři pevně stojí objektivně i subjektivně na bázi zachování kapitalistické společnosti. Svými družstevně socialistickými teoriemi a družstevní praxí oslabují třídní boj dělníků a tím vydatně pomáhají buržoazii v boji proti marxistickému učení o nezbytnosti odstranění kapitalismu cestou třídního boje a nastolení politické moci dělnické třídy jako základního předpokladu pro vybudování socialistické společnosti.

Nimenská škola měla již otevřené ambice být ideologickou protiváhou marxistického učení, pro jehož šíření vznikla ve druhé polovině 19. stol. v řadě zemí Evropy zakládáním a rozvojem sociálně demokratických stran pod vedením I. Internacionály organizovaná centra. „Družstevní socialismus“ je vědomě namířen proti revolučním směrům dělnického hnutí a proti stoupající revolučnosti rolnických mas a svůj oportunistický charakter zakrývá socialistickou terminologií.

Většina pokusů zakládat výrobní družstva se uskutečnila na poli průmyslové výroby. Je však znám z první poloviny 19. stol. také úspěšný pokus se založením zemědělského výrobního družstva. Irský statkář Vandaleur se v r. 1830 pokusil s využitím Owenových zásad založit zemědělské výrobní družstvo pachtýřů. K celému pokusu přistupoval sice filantropicky, nicméně očekával také zvýšení svých vlastních příjmů. Čtyřiceti pachtýřům pronajal svůj statek Ralahin o výměře 300 ha a spolu s ním i vodou poháněné mlátičky, tovární budovy a tkalcovské dílny, za určité roční pachtovné, které mu mělo být vypláceno v naturáliích. Přebytek výnosů hospodaření nad pachtovným měl připadnout do vlastnictví všech členů společnosti starších 17 let. Každý člen pracoval pokud možno podle svých schopností a sklonů a dostal za práci pouze tolik, aby si vydělal jako zemědělský dělník a to do té doby, než si pořídí vlastní kapitál. Vyhlídka na podíl na přebytku hospodaření byla silným podnětem k práci, členové družstva prý vykonali dvakrát tolik práce jako námezdní dělníci v okolí. Celé podnikání družstva řídil správní výbor, který se vždy večer scházel, aby určil práce pro příští den.

Družstvo převzalo celou řadu sociálních otázek do vlastní režie. Tak např. všechny děti nad 14 měsíců byly udržovány ze společné pokladny. Nemocní a invalidé dostávali z prostředků družstva plnou denní mzdu, o rodinu, které zemřel otec, bylo postaráno apod.

Družstvo dosáhlo velmi dobrých hospodářských výsledků, životní úroveň jeho členů podstatně vzrostla, zlepšily se hmotné, kulturní i sociální podmínky jejich života. Návštěvníci družstva se o družstvu s obdivem vyslovovali jako o systému, který „zkroutil divoké Irčany a zavedl u nich místo bídy, zchátralosti a mouze — čistotu, zdraví a blahobyt“.*)

Toto výrobní družstvo za několik let zaniklo proto, že je podobně jako ostatní svůj majetek Vandaleur prohrál.

Karel Marx vysoko hodnotil ve své Inaugurální adrese napsané v říjnu 1864 význam výrobních družstev dělníků:

*) K. Kautský: Agrární otázka, SNPL 1959, str. 169

„Hodnota těchto velkých sociálních experimentů nemůže být naprosto přeceněna. Nikoliv slovy, nýbrž skutkem dělníci dokázali, že je možná výroba ve velkých rozměrech a v souhlase s moderní vědou, bez existence třídy podnikatelů, která zaměstnává třídu „rukou“; ... a že námezdní práce, stejně jako otrocká práce a nevolnická práce, je jen přechodnou a nižší formou, která musí ustoupit místo sdružené práci, která svůj nástroj řídí ochotnou rukou, jasnou hlavou a radostným srdcem“.*)

Zároveň však Marx jednoznačně poukazuje na omezené možnosti družstevnictví a varuje před jeho přeceňováním:

„K tomu, aby družstevnictví zachránilo pracující masy, muselo by být rozvinuto v celonárodním měřítku a tedy podporováno prostředky celého národa. Avšak páni půdy a kapitálu budou svých výsad vždy používat k obraně a k zvětšení svých monopolů. Oni nejenže jsou dalecí toho, aby osvobození dělnické třídy podporovali, naopak budou mu dále klást do cesty všechny myslitelné překážky“.**)

Základním úkolem proletariátu a jeho politické strany je revoluční boj proti buržoazii za uchopení politické moci ve státě, za nastolení diktatury proletariátu. Ta pak teprve zajistí družstvům takovou podporu, že se skutečně stanou významným nástrojem socialistické rekonstrukce společnosti, rozvoje socialistické ekonomiky a garantem růstu materiální, sociální i kulturní úrovně jejich členů.

Posláním a významem zemědělských výrobních družstev při přestavbě malovýrobní agrární struktury a rozvoji socialistické společnosti po nastolení diktatury proletariátu se koncem 19. stol. podrobněji zabýval *Bedřich Engels*. Ve své studii „Rolnická otázka ve Francii a v Německu“ formuluje základní zásady politiky revoluční strany vítězného proletariátu k jednotlivým třídám a sociálně ekonomickým skupinám kapitalistické vesnice.

Vychází z jednoho ze základních Marxových poznatků o nevyhnutelném zániku individuální malovýroby, o zákonitém jejím pohlcení moderní kapitalistickou velkovýrobou, zdůrazňuje také neslučitelnost existence soukromé rolnické malovýroby s politickými a ekonomickými požadavky výstavby socialistické společnosti.

„Naším úkolem vůči malorolníkům“, říká Engels, „je především převést jejich soukromá hospodářství a soukromé vlastnictví v družstevní, ne násilím, nýbrž příklady a poskytováním společenské podpory k tomuto účelu“.**)

Engels charakterizuje v zásadních rysech také „model“ takového zemědělského výrobního družstva rolníků:

„Rolníci jedné vesnice nebo farnosti“, říká dále, „by měli spojit svou půdu v jedno velké hospodářství, obdělávat je na společný účet a výnos rozdělovat úměrně podle spojených pozemků, vložených peněz a vykonané práce“.***)

Doporučuje dále, aby rolnickým výrobním družstvům byla poskytována řada výhod jako např. předání další půdy z vyvlastněných sousedních velkostatků, převzetí hypotékárních dluhů družstev a jejich členů národní bankou, poskytnutí záloh z veřejných prostředků na pořízení zařízení nezbytných pro velkovýrobu, na nákup strojů, hnojiv apod.

*) Karel Marx: Inaugurální adresa, Svoboda Praha 1951, str. 15 a 16

**) Marx, Engels: Vybrané spisy II, Svoboda 1950, str. 455

***) Marx, Engels: Vybrané spisy II, Svoboda 1950, str. 456

Spojování hospodářství do zemědělských výrobních družstev po uchopení moci ve státě proletariátem doporučoval Engels také středním rolníkům a velkým sedlákům, kteří zaměstnávají námezdní pracovní síly. Předpokládal, že v takových družstvech bude pod vlivem a dohledem socialistického státu postupně stále více odstraňováno vykořisťování námezdní práce a na tom základě vzniknou společenstva, jejichž členové budou mít stejná práva a stejné povinnosti:

„Uznají-li tito zemědělci“, píše Engels, „nevyhnutelnost zániku svého nynějšího způsobu výroby, vyvodí-li z toho nutné závěry, pak přijdou k nám a bude na nás, abychom podle svých sil také jim usnadnili přechod ke změněnému způsobu výroby“.*)

Engels vyhlásil ve své stati jednoznačně zásadu vyvlastnění kapitalistických velkostatků a jejich předání zemědělským dělníkům, jakmile bude mít revoluční strana státní moc v rukou:

„Velkostatky, takto navracené celku, předáme do užívání zemědělským dělníkům, kteří na nich již pracují, organizovaných v družstva, pod kontrolou celku“.**)

Těmto družstevním statkům přisuzoval Engels důležitý význam psychologický. Předpokládal, že tyto zavedené, technikou vybavené a moderními metodami hospodařící, někdejší kapitalistické velkostatky budou dosahovat jako družstva zemědělských dělníků velmi dobrých výsledků a budou tak pro celou vesnici a okolí názorným příkladem předností moderní socialistické zemědělské velkovýroby.

Engels tedy předpokládal, že po nastolení diktatury proletariátu, budou při přeměně kapitalistické agrární struktury v socialistickou vznikat dva různé druhy zemědělských výrobních družstev:

1. rolnická zemědělská výrobní družstva na bázi vložených peněz, spojení půdy a ostatních výrobních prostředků i společné práce všech kategorií rolnictva,

2. dělnické družstevní statky: na bázi přidělování vyvlastněné statkářské a velkostatkářské půdy zemědělským dělníkům a jiným bezzemkům ke společnému družstevnímu hospodaření.

Skutečnost, že v dnešním světě existují opravdu především tyto dva typy zemědělských výrobních družstev, nebo jejich různé modifikace, svědčí o veliké síle a jasnosti Engelsovy sociálně ekonomické a politické prognózy.

Především z Engelsových názorů vycházel později Lenin, když rozvíjel své myšlenky o formách, významu a možnostech zemědělských družstev při výstavbě socialistického zemědělství.

Významem výrobního zemědělského družstevnictví pro všeobecné zavedení velkovýrobních forem do zemědělství se zabýval na přelomu 19. a 20. stol. také významný teoretik agrární a rolnické otázky, K a r e l K a u t s k ý.

Vycházejí z Marxe ukazuje na základní přednosti zemědělské velkovýroby před rolnickou malovýrobou — „výroby plynoucí z větších souvislých ploch, z delší práce, z vedení výroby vysoce vzdělanými lidmi“ — a říká: „Chtějí-li se drobní zemědělci pomocí družstevnictví skutečně zmocnit výhod zemědělství provozovaného ve velkém nesmí chodit po postranních cestách, ale musí vyrazit rovnou k svému cíli, nesmí se

*) Marx, Engels: Vybrané spisy II. Svoboda 1950, str. 460

**) tamtéž, str. 460—461

omezovat na pole obchodu a lichvy, nýbrž musí se vydat na pole, které je pro zemědělce rozhodující — na pole vlastního zemědělství“^{*)})

Kautský vyslovil přesvědčení, že takové zemědělské velkovýrobní družstevní podniky, které budou mít navíc výhody vyplývající z převahy práce členů družstva pro vlastní užitek nad prací námezdní, by se nejen kapitalistickým zemědělským velkozávodům vyrovnaly, nýbrž by je i předčily. Nepochyboval o tom, že dělníci budou ochotni zavádět družstevní principy do výroby, protože je kapitalistický závod vyškoloval ve společenské práci, protože organizovaný boj proti kapitalistickému vykořisťování vychoval v nich „družstevní ctnosti“ jako jsou důvěra v družstevní celek, odevzdání celku, dobrovolné se podřízení celku atd.

Je příznačné, že Kautského formulace: „Zavést družstevnictví do výroby — to dokáží jedině živly, které nemají co ztratit, leda své okovy“^{**) —} dovedně a demagogicky využili někteří naši revizionisté v r. 1968 k tomu, aby teoreticky a s odkazem na klasiky agrární otázky dotvrdili oprávněnost své „zásadní“ kritiky kolektivizace, která u některých vyústila v odmítání socialistických zemědělských výrobních družstev vůbec.

Vytrhli tento citát z celého kontextu autorových úvah a zamlčeli, že Karel Kautský i když důrazně varoval před iluzemi, že stejně snadné to bude u pracujícího rolnictva, jednoznačně počítal se zapojováním rolnických hospodářství do zemědělských výrobních družstev, až budou pro to vytvořeny ekonomické, politické a intelektuální předpoklady. Základní předpoklad přechodu rolnictva k družstevní zemědělské velkovýrobě spatřoval v nastolení politické moci proletariátu: „... jedině vítězný proletariát se může chopit iniciativy k družstevní výrobě a vytvořit podmínky, které umožní přejít také řemeslníkovi a rolníkovi — a to ne pouze ideálně, jako dnes, ale skutečně — k družstevní velkovýrobě“^{***)}) Kautský v těchto svých názorech vychází z myšlenek Karla Marxe a především Bedřicha Engelse, za jejichž žáka se tehdy počítal.

Po úmrtí Marxe a Engelse prostupoval socialistickým hnutím stále více revizionismus v ekonomické teorii a oportunismus v politické praxi. Mnozí socialističtí ideologové odmítali Marxovo a Engelsovo revoluční učení a propagovali různé modifikace teorií družstevního socialismu, tedy v zásadě pokojnou transformaci kapitalismu v socialismus cestou rozvoje družstev.

Hertz pokládal „podporu družstevnictví za hlavní cíl socialismu“; Černov dokazoval, že „družstevnictví zajišťuje nekapitalistický rozvoj zemědělství“; Modráček propagoval „socialisticko-družstevní řád“; David dokazoval, že rolníci sdružení v družstvech dosahují lepších výsledků než kapitalistické velkostatky. Kodáňský kongres II. internacionály v r. 1910 přijal dokonce rezoluci, ve které prohlašuje, že: „družstva vedou k demokratizaci a socializaci výroby i směny“.

Všem těmto teoriím ať již byly hlášány socialisty nebo nesocialisty, je společné to, že — propagují možnost odstranění lichvy, odstranění vykořisťování rolnictva, ekonomické zrovnoprávnění rolnické malovýroby s kapitalistickou zemědělskou velkovýrobou, anebo spatřují v zemědělských družstvech „socialismus rodící se v lůně kapitalismu“ — se snaží zastřít rozpory kapitalistického způsobu výroby, popřít existenci boje protikladných tříd v kapitalistické společnosti, a že se pokouší odvést dělnickou třídu a pracující rolnictvo z cesty třídního boje na cestu třídního smíru.

Proti těmto teoriím a jejich socialistickým i nesocialistickým nositelům vystoupil Vladimír Iljič Lenin. V průběhu let 1899 — 1915 napsal několik obsáhlých teoretických studií, ve kterých vědeckým rozbořením základních zákonitostí vývoje kapitalismu v zemědělství přesvědčivě obhájil marxistické pojetí agrární a rolnické otázky. Pro naše zkoumání je nejdůležitější Leninovo stanovisko k revizionistickým družstevním teoriím. Lenin poukázal na to, že ke zkoumání problémů družstevnictví je nutno přistupovat historicky. Družstevnictví vzniká a existuje v podmínkách určitého společenského zřízení, v systému konkrétních výrobních a politických vztahů, čímž je nezbytně určena jeho třídní podstata. Jestliže ve státě panují kapitalistické

*) Karel Kautský: Agrární otázka, SNPL 1959, str. 164-165

**) Karel Kautský: Agrární otázka, SNPL 1959, str. 171

***) tamtéž, str. 172

výrobní vztahy, pak se družstevnictví nezbytně přizpůsobuje kapitalistickému ekonomickému systému, stává se samo kapitalistickým.

Vědeckým rozbořem zemědělského družstevnictví v Německu a Dánsku dokázal, že zemědělská družstva v podmínkách kapitalismu jsou kolektivními kapitalistickými podniky, které se od podobných soukromých kapitalistických zemědělských podniků odlišují pouze tím, že jeden vlastník je v nich nahrazen kolektivem vlastníků.

„Formální rozdíl mezi družstvy v zemědělství a trusty v průmyslu“, prohlásil Lenin, „zabraňuje pochopit jejich naprostou stejnorodost co do jejich sociálně ekonomického obsahu“.*)

Teorie vydávající zemědělská družstva v podmínkách kapitalismu za socialistické podniky, teorie ztotožňující růst družstev v kapitalistické společnosti za totožný s rozvojem socialismu, prohlásil Lenin za revizionistickou apologetiku, která slouží především zájmům agrárního kapitálu. Zdůraznil však současně, že úloha a význam zemědělského družstevnictví se podstatně mění po uchopení moci ve státě proletariátem. Svržení státní moci vykořisťovatelů a nastolení diktatury proletariátu, je historickým předělem vedoucím ke změnám třídní podstaty zemědělských družstev.

Ve svém známém článku O družstevnictví (1923) o tomto problému Lenin říká:

„Za našeho nynějšího zřízení se družstevní podniky liší od podniků soukromokapitalistických tím, že jsou to podniky kolektivní, ale neliší se od podniků socialistických, patří-li půda, na které stojí a výrobní prostředky státu, tj. dělnické třídě“.**)

Na tomto základě rozpracoval V. I. Lenin teoretické poučky zakladatelů vědeckého socialismu o využití výrobního zemědělského družstevnictví při socialistické rekonstrukci společnosti, v ucelený systém návodů pro praktickou zemědělskou politiku proletářského státu, který se stal známým v celém světě jako *Leninův družstevní plán*.

Dospěl k názoru, že nejvhodnější formou socialistické rolnické malovýroby, formou, která spojuje zájmy socialistické společnosti s individuálními zájmy pracujícího rolnictva a je pro rolnictvo nej přijatelnější a nejsrozumitelnější, je *z družstevňování zemědělské malovýroby*. Doporučoval zavádění kolektivistických principů do všech oblastí reprodukčního procesu zemědělských závodů od úvěru, nákupu a prodeje až k vlastnímu provozu a výrobě. Na základě nižších, nevýrobních forem zemědělského družstevnictví lze pracující rolnictvo vést až k socializaci výroby, tj. k zakládání různých typů zemědělských výrobních družstev.

Socialistická přestavba zemědělství je pak ukončena převedením různých typů zemědělských výrobních družstev na takové, ve kterých zespolečněním výrobních prostředků a práce rolníka, socialistickou organizací práce a odměňováním v závislosti na množství a jakosti práce vykonané členy, jsou vytvořeny socialistické výrobní vztahy.

Myšlenky zakladatelů vědeckého socialismu rozvinul Lenin především *propracováním praktických zásad*, podle kterých má proletářská státní moc a její orgány vést rolnictvo k družstevnictví všeobecně a k výrobnímu

*) V. I. Lenin: Vývoj kapitalismu v zemědělství, Svoboda 1952, str. 60

**) Lenin: Vybrané spisy II, SNPL 1955, str. 778

družstevnictví zvláště. Stěžejní leninskou zásadou je *dodržování dobrovolnosti* při vstupu rolníka do družstva:

„Při sdružování rolníků v komuny, artěly apod.“, napsal Lenin v návrhu rezoluce ÚVKSR(b) o sovětské moci na Ukrajině, „přísně provádět politiku strany, která v tomto směru nepřipouští žádné donucování a ponechává to výhradně svobodnému rozhodnutí rolníků samých a přísně stíhá každý pokus vnášet do této věci donucování.“*)

Princip dobrovolnosti zachovává proletářská státní moc především ze zásadních důvodů. Své vlastnictví získal a udržoval rolník převážně vlastní prací. Vládnoucí dělnická třída nemůže proto postupovat vůči rolníkovi tak, jako proti kapitalistovi. Použití násilných opatření vůči rolnictvu s cílem založit družstva by myšlenku družstevní spolupráce a kolektivní výroby zdiskreditovalo.

Zejména na středního rolníka, který má daleko silnější individualistické a soukromovlastnické rysy než malý rolník a který také mnohem více kolísá a rozmyšlí si vstup do družstva, by násilná opatření měla silně negativní vliv a vedla by tím spíše k roztržce této početné sociálně ekonomické skupiny rolnictva se socialistickým státem.

„Přechod ke kolektivnímu zemědělství“ zdůraznil Lenin, „musí proletářská moc prosadit velmi obezřele a postupně, působit silou příkladu, bez jakéhokoliv násilí vůči střednímu rolnictvu“.**)

Zásadu dobrovolnosti nelze však chápat tak, že proletářský stát nebude rolníka přímo ovlivňovat, nebude jej aktivně získávat pro vstup do družstva. To by se pak socialistická přestavba zemědělství a výstavba moderní socialistické zemědělské velkovýroby, nezbytná pro plnění základních cílů socialistické společnosti, protáhla na velmi dlouhé časové období.

Lenin naopak zdůrazňoval nezbytnost systematického přesvědčování rolnictva, nutnost systematické „družstevní propagandy“ mezi rolnictvem:

„... bez důkladné propagandy, bez objasňování předností pospolného zemědělství, bez tisícerého opakování této myšlenky, nemůžeme počítat s tím, že široké masy rolnictva projeví zájem a že začnou prakticky zkoušet, jak by se to dalo v praxi uskutečnit“.***)

Rozdílně od Engelse definoval Lenin politiku strany vůči rolnické buržoazii — velkým sedlákům. Tato nejpočetnější vrstva buržoazie se postavila na odpor proti všem k socialismu směřujícím opatřením sovětské vlády, všemi prostředky se jim snažila zabránit a stala se tak jedním z nejnebezpečnějších nepřátel sovětské moci. Lenin proto vyhlásil politiku rozhodného boje proti velkým sedlákům — kulákům s cílem jejich likvidace jako třídy.

Doporučoval dále, aby proletářský stát poskytoval výrobním zemědělským družstvům všestrannou materiální podporu. Uvědomoval si, že zemědělská výrobní družstva jsou novotou, že je třeba tyto nové jednotky všemožně podporovat, aby se ujaly, zdárně se rozvíjely, a mohly se pro dosud individuálně hospodařící rolníky stát příkladem předností socialistické zemědělské družstevní velkovýroby.

„Jedině tehdy, podaří-li se v praxi dokázat rolníkům přednosti společenského, kolektivního, společného, družstevního obdělávání půdy, jedině tehdy,

*) V. I. Lenin: Spisy sv. 30, SNPL 1955, str. 161

**) V. I. Lenin: Vybrané spisy I, SNPL 1955, str. 603

***) V. I. Lenin: Vybrané spisy II, SNPL 1955, str. 502

podaří-li se pomoci rolníkovi prostřednictvím společného, družstevního hospodaření, teprve pak dělnická třída, mající v rukou státní moc, skutečně dokáže rolníkovi, že má pravdu, skutečně získá na svou stranu pevně a doopravdy mnohamilionovou rolnickou masu. Proto význam všech opatření napomáhajících pospolitému, družstevnímu obdělávání půdy, je nedocenitelný“.*)

Neobyčejně veliký psychologický význam připisoval Lenin rozvoji materiálně technické základny socialistického zemědělství. Zemědělská výrobní družstva vybavená moderní, zejména strojovou technikou budou pro rolníky přitažlivými, snáze se rozhodnou prakticky se podílet na výhodách, které mechanizace přináší.

„Vyřešit tuto otázku u drobného zemědělce“ řekl Lenin na X. sjezdu KSR(b), „...ozdravit, abych tak řekl, celou jeho psychologii může jen materiální základna, technika, používání traktorů a strojů v zemědělství v masovém měřítku, elektrifikace v masovém měřítku“.**)

Významným přínosem do marxistické teorie socialistické přestavby zemědělství budováním zemědělských výrobních družstev je Leninova myšlenka dbát při rozvoji združstevňování na stupeň uvědomění rolnictva, tj. dát mu možnost získat vlastní zkušenosti s různými vývojovými formami zemědělských družstev.

Tato myšlenka byla v Sovětském svazu uplatněna podporou jednak různých forem nevýrobních družstev, ale zejména podporou různých forem kolektivní práce a kolektivního hospodaření. Bylo by ovšem chybou se domnívat, že rozvoj nevýrobních družstev, např. úvěrních, nákupních a prodejních, zpracovatelských apod., vytváří pro rozvoj výrobního zemědělského družstevnictví jiné předpoklady než obecné „prodružstevní klima“. Za určitých okolností tím, že upevňují individuální rolnické hospodářství, působí na rozvoj výrobního zemědělského družstevnictví spíše retardačně.

Větší význam pro rozvoj výrobní kooperace rolnictva mají typy družstev provozních, např. družstva strojní, meliorační, chovatelská, šlechtitelská apod., především tím, že rolníky vedou ke společné práci, ke společnému pořizování a využívání nezbytných provozních budov a zařízení, že se v nich rolníci na vlastní zkušenosti poučují o výhodách společného „hospodaření ve velkém“. I když tato družstva příznivě ovlivňují rolníkův vztah k výrobní kooperaci, nejsou, jak ukázaly zkušenosti, nezbytnou předběžnou podmínkou vzniku výrobních družstev.

Závažnou Leninovou směrnicí je doporučení, rozvíjet různé vývojové formy výrobního zemědělského družstevnictví od nejjednodušších až po ty nejsložitější, aby rolník měl možnost se v nových poměrech postupně adaptovat, aby se na vlastních zkušenostech přesvědčil o výhodách kolektivní velkovýroby, aby si je uvědomil, přijal je za své a byl pak ochoten postoupit dále, k vyšším, socialistickým formám výrobních zemědělských družstev.

„Bylo by bláhovostí“, prohlásil Lenin, „pokoušet se zavádět společenské obdělávání půdy s pomocí dekretů a zákonů, na to by mohl přistoupit nepatrný počet uvědomělých rolníků, kdežto ohromná většina rolníků si něco podobného nepředsevzala. A proto, doporučoval dále, v žádném případě nepředbíhat hnutí

*) V. I. Lenin: Spisy, sv. 30, str. 192-193

**) V. I. Lenin: Spisy, sv. 32, SNPL 1955, str. 222

mas, nýbrž vyčkávat, až postup vpřed vzejde z jejich vlastních zkušeností, z jejich vlastního boje“.

Lenin přiřkl významné místo při uskutečňování svého družstevního plánu kulturní práci mezi rolnictvem. Zdůraznil, že bez povznesení kulturní úrovně rolnictva, bez jeho dostatečného rozhledu, bez toho, aby rolnictvo využívalo nashromážděných zkušeností moderní zemědělské výroby, bude združstevňování, s cílem vybudovat intenzivní socialistické zemědělství s vysokou produktivitou práce, nutně probíhat velmi obtížně.

„A ekonomickým cílem této kulturní práce mezi rolnictvem je právě jeho združstevňování“, říká Lenin. „Kdybychom měli úplné združstevnění, stáli bychom už oběma nohama na socialistické půdě. Avšak tato podmínka úplného združstevnění předpokládá takovou kulturní úroveň rolnictva (právě rolnictva jako obrovské masy), že toto úplné združstevnění je nemožné bez celé kulturní revoluce“.*)

Cestou k dosažení potřebné kulturní úrovně rolnictva „jako obrovské masy“ spatřoval Lenin především v postupném odstraňování zastaralých a neúčinných výrobně technických názorů a zvyklostí pracujícího rolnictva a jeho převýchovou s cílem všeobecného vzestupu jeho odborných a politických znalostí. Tato zásada měla, zejména v podmínkách mladého sovětského Ruska, jehož rolník patřil mezi nejzaostalejší, neobyčejný význam.

Leninův družstevní plán a jeho zásady byly poprvé realizovány v sovětském zemědělství a ztělesněny ve výstavbě kolchozního zřízení. Marxisticko-leninská koncepce socialistické přestavby vesnice budováním zemědělských výrobních družstev, prošla úspěšně prověrkou praktického života. Bylo vybudováno moderní, socialistické zemědělství, vyrostl nový typ rolníka — kolchozník, aktivní budovatel socialistické společnosti.

S realizací Leninova družstevního plánu v Sovětském svazu, s obhájením jeho základních myšlenek a s jejich dalším rozvinutím v podmínkách hromadné kolektivizace rolnické malovýroby je neoddělitelně spojeno jméno Stalina. Po Leninově úmrtí se v Sovětském svazu objevily na teoretické frontě různé buržoazní a maloburžoazní ekonomické teorie, které zpochybňovaly nejen marxisticko-leninskou teorii socialistických agrárních přeměn, ale napadaly také praxi budování a rozvoje socialistických zemědělských výrobních družstev — kolchozů. Jde o teorie „stability rolnické malovýroby“, „rovnováhy sektorů v sovětském národním hospodářství“ a „samostatnosti socialistické výstavby“.

Všechny tyto teorie podrobil Stalin v r. 1929 kritice a jejich marxistickým rozbořem dokázal, že jsou jen dobovými modifikacemi západoevropských „pravcově socialistických“ teorií, které byly již zakladateli vědeckého socialismu jednoznačně vyvráceny. Poukázal na to, že šíření takových teorií vážně poškozuje politiku kolektivizace, která právě v daném období vstupovala do rozhodující fáze.

Stalin odmítl pokusy zpochybňovat socialistickou povahu kolchozů, snahu stavět je proti socialismu a tím i proces kolektivizace proti Leninově plánu združstevňování rolnické malovýroby. Když někteří leví frázisté, vycházející z občasných konfliktních situací v kolchozech, zejména mezi drobnými rolníky a kulaky, charakterizovali kolchozy jako typ hospodář-

*) V. I. Lenin: Vybrané spisy II, SNPL 195, str. 779

ství, který nemá se socialismem nic společného, Stalin rozbořem kolchozů jako kolektivních hospodářství družstevního typu — která hospodaří na státní půdě, v nichž jsou zespolečenštěny hlavní výrobní prostředky, a ve kterých přes různé konflikty neexistuje vykořisťování člověka člověkem, nýbrž vztahy spolupráce — dokázal jejich socialistickou povahu. Dokázal také, že kolektivizací rolnické malovýroby je v podmínkách SSSR v plné míře realizován Leninův družstevní plán.

Stalin podstatným způsobem přispěl k obhájení a rozpracování Leninských směrnic pro politiku strany vůči kulakovi tím, že *ukázal na politické a ekonomické předpoklady přechodu od politiky omezování a zatlačování kulactva k politice jeho likvidace jako třídy*. Ukázal také, na základě rozboru činnosti prvních strojních a traktorových stanic v SSSR, že v nich je nutno spatřovat *nejvhodnější formu rozvoje strojově technické základny kolchozů* a současně i významný nástroj socialistického státu k pozitivnímu ovlivňování procesu kolektivizace rolnické malovýroby.

Stalin obhájil leninskou směrnicí, že je *nutno soustředit* se podle daných ekonomicko-společenských potřeb a podle stupně uvědomění rolnických mas na takovou formu zemědělského výrobního družstva, která nejvhodněji spojuje individuální zájmy kolchozního rolnictva se zájmy společnosti a představuje tak *hlavní článek řetězu rozvoje kolchozního hnutí*.

Rozbořem různých forem kolchozů prokázal, že zatímco „*sdružení pro společné obdělávání půdy*“ (TOZ) jsou již překonanou etapou rozvoje kolchozního hnutí, tak pro *komuny*, ve kterých je zespolečenštěna celá výroba i rozdělování, nedozrály dosud potřebné podmínky. Odmítl proto rozhodně pokusy některých funkcionářů zřizovat komuny v masovém měřítku a za hlavní článek rozvoje kolchozního hnutí označil nejrozšířenější formu kolektivního hospodářství v SSSR — *zemědělský artěl*.

V artělu tím, že na jedné straně zespolečenštuje základní výrobní prostředky a práci členů, čímž se umožňuje rozvíjet společnou zemědělskou velkovýrobu a na druhé straně zůstává členům malé osobní hospodářství, sloužící jako zdroj důchodů, doplňujících jejich příjmy za práci ve společné výrobě, je vybudován systém, který v tehdejších sovětských podmínkách nejvhodněji spojoval společenské zájmy s individuálními zájmy rolníků, členů kolchozů.

Stalinovi patří také dík, za to, že na základě podrobného rozboru *zobecnil hlavní chyby*, ke kterým v Sovětském svazu v průběhu kolektivizace došlo, a že *odhalil také kořeny těchto nedostatků*. Za hlavní z chyb označil.

1. *porušování zásady dobrovolnosti a používání administrativních metod při zakládání kolchozů*;
2. *nerespektování rozdílů ve společensko-ekonomických podmínkách pro kolektivizaci v různých oblastech SSSR a snahy některých oblastí vyrovnat se v tempu kolektivizace předním oblastem*;
3. *snahy zavádět masově nejvyšší formy kolchozů*, předčasně zespolečenšťovat výrobu i rozdělování, přeskokováním kolchozů typu artělu a zřizováním zemědělských výrobních družstev typu komun.

Kořeny těchto chyb spatřoval Stalin především v nedostatečné znalosti marxisticko-leninské teorie, v nesprávném přístupu ke střednímu rolníkovi, v neschopnosti některých místních, oblastních i ústředních funkcionářů realizovat správnými metodami linii zemědělské politiky strany a jejich nahrazování „byrokratickým dekretováním, v jejich snahách dosáhnout snadno a rychle nejvyšších výsledků v socializaci atp.

Stalinovy závěry zobecňující problematiku kolektivizace v SSSR jsou věrným, marxistickým obrazem všech pozitivních, ale i negativních výsledků v historii lidstva prvního, zdařilého pokusu o realizaci jednoho z nejsložitějších úkolů vítězného proletariátu — socialistické přestavby malovýrobního zemědělství cestou budování socialistických výrobních zemědělských družstev.

Uvádíme je nejen proto, že jsou nesporným obohacením marxisticko-leninské teorie výstavby socialistického zemědělství, nýbrž i proto, že mistrovsky zobecňují problémy její praktické realizace v podmínkách SSSR, která se stala předobrazem a vzorem socialistické přestavby zemědělství ve všech ostatních zemích světové socialistické soustavy.

Marxisticko-leninská teorie rekonstrukce malovýrobní agrární struktury slučováním rolnických hospodářství ve výrobní zemědělská družstva, byla úspěšně realizována v praxi socialistické přestavby zemědělství ve většině socialistických zemí. Jejich zkušenosti, zejména z oblasti výsledků respektování historicky vzniklých zvláštností každé socialistické země v sociálně ekonomických a politických podmínkách pro kolektivizaci, čekají dosud na teoretické zobecnění.

Síla základních myšlenek marxisticko-leninské agrární teorie a dobré výsledky její realizace dosažené v socialistických zemích překročily rámec světové socialistické soustavy a staly se v pravém slova smyslu „modelem“ pro rekonstrukci malovýrobního a zaostalého zemědělství nejen v rozvojových, ale i v některých vyspělých kapitalistických zemích.

Literatura

- KAUTSKÝ K., Agrární otázka. SNPL, 1959.
LENIN V. I., Vývoj kapitalismu v zemědělství. Svoboda, 1952.
—, Spisy sv. 30, 32. SNPL, 1955.
—, Vybrané spisy I. a II. SNPL, 1955.
MARX K., Inaugurální adresa. Svoboda, 1951.
MARX, ENGELS., Vybrané spisy II. Svoboda, 1950.
STALIN J. V., Otázky leninismu. Svoboda, 1949.

Došlo dne 25. 7. 1972

Teoretická východiska zakládání a rozvoje zemědělských výrobních družstev

Idea využití výrobního družstevnictví k přeměně kapitalistické společenské struktury pochází z přelomu 18. a 19. stol. a je spojena především se jmény utopistických socialistů Charlese Fouriera, Roberta Owena a Williama Kinga.

Druhou etapu vývoje názorů o pokojné rekonstrukci kapitalistické společnosti v socialistickou, cestou budování výrobních družstev, představují různé staré i moderní modifikace teorie družstevního socialismu. Jsou spjaty se jmény Buchez, Blanc, Lassalle, Gide, Hertz, Černov, David, u nás Modráček a jiní. Teorie družstevního socialismu odmítají marxistické revoluční učení a snaží se být jeho ideologickou protiváhou.

Základní rysy marxistického pojetí úlohy výrobních družstev při socialistické přestavbě společnosti propracovali především Karel Marx, Bedřich Engels. V. I. Lenin rozpracoval myšlenky zakladatelů vědeckého socialismu v ucelený systém názorů který se stal v celém světě známým jako Leninův družstevní plán. Leninovy směrnice obhájil a v podmínkách praktické výstavby socialismu rozvinul J. V. Stalin.

Marxisticko-leninská teorie socialistické přestavby malovýrobní agrární struktury slučováním rolnických hospodářství do výrobních zemědělských družstev byla úspěšně realizována ve většině socialistických zemí a stala se tak praktickým příkladem a přitažlivým modelem pro rekonstrukci malovýrobního a zaostalého zemědělství v mnoha zemích světa.

Теоретические исходные пункты создания и развития сельскохозяйственных производственных кооперативов

Идея об использовании производственно-кооперативного движения в целях изменения капиталистической общественной структуры появилась на рубеже 18-го и 19-го столетий и связана с именами утопических социалистов Шарля Фурье, Роберта Оуэна и Вильямса Кинга.

Второй этап развития идей о мирной перестройке капиталистического общества в социалистическое путем создания производственных кооперативов представлен старыми и новыми модификациями теории кооперативного социализма. Он связан с именами Буше, Блан, Ласалля, Жида, Герца, Чернова, Давыда, в Чехословакии Модрачека и пр. Теории кооперативного социализма отвергают учение о марксистской революции и стремятся стать его идеологическим противовесом.

Основные черты марксистского понимания роли производственных кооперативов в процессе социалистической перестройки общества разработали прежде всего Карл Маркс и Фридрих Энгельс. В. И. Ленин разработал идеи основоположников научного социализма в систему взглядов, известную во всем мире как Ленинский кооперативный план. Ленинские директивы отстоял и в условиях практического строительства социализма развил И. В. Сталин.

Марксистско-ленинская теория социалистической перестройки мелкопроизводственной аграрной структуры путем объединения крестьянских хозяйств в производственные сельхозкооперативы была успешно реализована в большинстве социалистических стран, став таким образом практическим примером и привлекательной моделью для реконструкции мелкопроизводственного и отстающего сельского хозяйства во многих странах мира.

Theoretical Starting Points of the Establishment and Development of Agricultural Production Cooperatives

The idea to utilize the production cooperation movement for a change-over of the capitalist social structure dates from the turn of the 18th and 19th century and is connected above all with the names of utopic socialist Charles Fourier, Robert Owen and William King.

The second stage of the development of opinions on a peaceful reconstruction of the capitalist society into a socialist one by means of building of production cooperatives is represented by various old as well as modern modifications of the theory of cooperative socialism. They are connected with the names Buchez, Blanc, Lassalle, Gide, Hertz, Chernov, David, and Modráček and others in our country. The theories of cooperative socialism reject the Marxist revolutionary doctrine and try to be its ideological counterbalance.

The basic features of the Marxist conception of the role of production cooperatives at the socialist reconstruction of society were elaborated above all by Charles Marx and Frederic Engels. V. I. Lenin adapted the ideas of the founders of scientific socialism into a finished system of opinions to be known as Lenin's Cooperative Plan in the whole world. Lenin's directives were defended and developed in the conditions of the practical building-up of socialism by J. V. Stalin.

The Marx-Lenin's theory of the socialist reconstruction of the small-production agrarian structure by means of uniting peasant farms into agricultural production cooperatives has been realized successfully in the majority of socialist countries and in this way has become a practical example and an attractive model for the backward and small-production agriculture in many countries of the world.

Adresa autora:

Doc. ing. Ludvík Špírk, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha 2, Mánesova 75
